

Bill No. 3/07-08

153.

2008-0318

(प्रायुर्वेदीय द्रव्याभिधाने) मुक्तावली
(पर पयसि मुक्तावली)
— Compiled and Edited by
श्री गोपी मोहन कविराज — Published
by श्री भुवनचन्द्र बसाक at संवाद
सान एनाकर प्रेस. Calcutta,
1931 Vikram era.

OR

1252

14

आयुर्वेदीय द्रव्याभिधाने

मुक्तावली ।

श्रीगोपीमोहनकविराजेन

संगृहीता संशोधिता च ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कलिकातायां

श्रीयुक्तभुवनचन्द्रवसाकमहोदयेन

संवादज्ञानरत्नाकराख्येन सुद्रिता ।

संस्वत् १८३१ ।

(निमतला घाट प्रीट ८ नं. भवन ।)

1252

SANS

615-536

A40

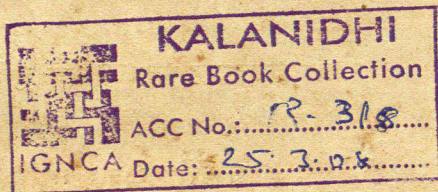
विज्ञापनम् ।

DATA ENTERED

Date 26/07/08

अधुना नानायुर्वेदग्रन्थस्य वज्रलप्रचार-
 तथा सर्वेषामेव विद्योत्साहिनां तदध्ययने
 महान् यत्नोद्दिश्यते, तस्मात्तत्तद्ग्रन्थस्य भेषज
 द्रव्यज्ञानसौकर्यार्थं द्रव्याभिधानस्य सर्वथैव
 प्रयोजनत्वे प्रयत्नतत्परेण मया सुक्तावलीनाम-
 धेयं द्रव्याभिधानं संगृहीतं यथाशक्ति शोधितञ्च,
 तथापि सर्वप्रकारेण विशुद्धमिति वक्तुं न
 शक्यते, अमप्रसादवशात्, यद्यदशुद्धं जातं
 तत्तदनुकम्पापरैर्विद्वद्भिः परिशोधनीयम् ।

श्रीगोपीमोहनकविराजस्य ।

मुक्तावली ।

योगेश्वराय नमः ।

ब्रह्मेन्द्रादितिदशपरिषन्मौलिमन्दारमाला-
वालाकांशुप्रसृमररजोराजितांघ्रिद्वयश्रीः ।
श्रीमन्नीलः क्षितिधरशिरोदेशसंवेशहृष्टः
कण्णोजीयादखिलजगतां शश्वत्कर्मैकहेतुः ॥
पूर्वं लोकहिताय माधवकरोऽभिल्योभिषक्केवलं
कोषान्वेषणतत्परः प्रविततायुर्ज्वरदरत्नाकरात् ।
मालां रत्नमयीं चकार स यथालाभं न शोभाधिका
साक्षाभिः कमनीयभक्तिरचनाद्वारान्यथा ग्रथ्यते ॥
उत्तमगुणपरिणामा सौकर्यादयबोधतिमिरघ्नी ।
संप्रति सुधियां हृदये विलसंतु पर्यायमुक्तावली ॥
श्रेष्ठलोकविहीनगन्धलसिकारत्नैः सुधात्वादभिः
स्वादमूलोत्तमतिक्तशकसुमनीवल्लोफलांग्रीभवैः ।
उच्चैर्मेथुमहस्वपादपलताधान्यद्वयान्नादिकैः
पानावश्यकभौतिकादिकरसैर्वर्गः क्रमान्निर्णयः ॥

मुक्तावली ।

सुगन्धिगणः ।

कर्पूरागुरुगन्धसारशरलस्थौलेयदेवाङ्गयै
 स्वातुर्जातकदैत्यकुङ्कुमजटाकक्कोलजातीफलैः ।
 कस्तूरीकपिपूतिगन्धगिरिजश्रीवैष्टनीरास्रजै
 शृङ्गाकोषलवङ्गकुन्दरुनखैरुक्तः सुगन्धिर्गणः ॥

कर्पूर ।

घनसारश्च कर्पूरं सोमसंज्ञं सिताम्बकम् ।
 भृङ्गारपला मिहिका साक्ष्योहिमवाल्मुका ॥

चीनकर्पूर ।

कृत्तिमञ्चीनकर्पूरो नलदश्वन्दुकः कटुः ॥

अगुरु ।

अगुरुः शृङ्गजं कृष्णं लोहाख्यं लघुजोऽङ्गजम् ॥

Indira Gandhi National

उद्भाष्यः ।

कृष्णागुरुः स्याद्वसुकं मङ्गल्यं विश्वरूपकम् ॥

सामान्यचन्दन ।

भद्रसारं मलयजं गन्धसारश्च चन्दनम् ॥

श्रीखण्डचन्दन ।

चन्द्रकान्तश्च गोशीर्षं श्रीखण्डं भोगिवल्लभम् ॥

श्वेतचन्दन ।

भद्रश्रीः सोमयोनिश्च महार्हं श्वेतचन्दनम् ॥

हरिचन्दन ।

पीतसारं सुशीतश्च वर्ज्वरं हरिचन्दनम् ॥

कृष्णचन्दन ।

कालीयकश्च कालेयं गन्धवासं हरिप्रियम् ॥

सरलकाष्ठ ।

पीतदारु मनोज्ञञ्च सरलो भद्रदारु च ॥

गेठेला ।

शौलेयकं ग्रन्थिपर्णं कुशपुष्पञ्च ग्रन्थिकम् ॥

देवदारु ।

सुरदारु द्रुक्किलिमं सुराहं भद्रदारुच ।

देवकाष्ठञ्च पीतद्रु देवदारु च दारु च ॥

त्रिजातक । चातुर्जातक ।

त्वक्पत्रैलं त्रिजातं स्याच्चातुर्जातं सकेशरम् ॥

गुडत्वक् ।

भङ्गं वराङ्गं रामेष्टं विज्जलं त्वचमुत्कटम् ॥

एलवालुक ।

एलवालुकमैलेयं सुगन्धि हरिवालुकम् ॥

तेजपत्र ।

वस्त्राद्यं पत्रिकं पत्रं तेजपत्रं तमालकम् ॥

एलाद्रुच ।

एलाच बडला खूला मालेया ताडकीफलम् ॥

क्षुद्रएलाद्रुच ।

वयःस्था तीक्ष्णगन्धाच सूक्ष्मैला द्राविडिः स्त्रुटिः ॥

नागेश्वर ।

द्विपसर्पसुवर्णाह्वयाम्पयोनागकेशरः ॥

सुरामांसी ।

गन्धिनी तालपर्णी तु देत्या गन्धकुटीसुरा ॥

कुङ्कुम ।

काशीरजं कुङ्कुमञ्च वाह्लीकं शोणितहयम् ॥

जटामांसी ।

नलदं नन्दिनी पेष्ठी मांसी क्षणजटा जटी ।

किरातिनी च जटिला लोमसा तु तपस्विनी ॥

आकाशमांसी ।

लघुमांसी भूतजटाकाशमांसी पिशाचिका ॥

काकोली ।

ककोलकं कोषफलं कोलकं मालवोद्भवम् ॥

जायफल ।

जातोफलं मज्जसारं शालूरं सुमनःफलम् ॥

जयित्री ।

जातीकोषं जातिपत्रं सुमनोपतिकापि च ॥

कस्तूरी ।

मृगनाभिर्दृग्मदीमदः कस्तूरीकाण्डजा ॥

लताकस्तूरी ।

श्यामा तित्ता पूतिमुख्या लतिका गन्धवेलिका ॥

शिलारस ।

कपिनामा कपित्थैलं द्राक्षिमं कपिशृङ्खलः ।

तुरुष्कोयुक्ति-युक्तञ्च पिण्डितः सैल्लिकारसः ॥

पूतनी ।

पूतिगन्धिः पूतिकट्या तिर्यगामिषगन्धिनी ॥

शैलज ।

शैलाख्यं शैलजं वृद्धं सुभगं गिरिपुष्पकम् ॥

मुक्तावली ।

लवनखोटी ॥

तैलपणीं दधिअद्धा पिन्याकोरक्तशीर्षकः ।

वेष्टोरसाह्वः श्रीवासः श्रीपिष्ट-सानवोरसः ॥

वाला ।

कपूरतैलं पणीं रं जलाह्वं मकरन्दजम् ॥

पद्मकाष्ठ ।

पद्मकाष्ठं पीतकाष्ठं कैदारं पद्मसंज्ञितम् ॥

पिडङ्ग ।

तस्कारश्चोरकश्चण्डा पृष्ठादेवी लता लघुः ॥

लवङ्ग ।

लवङ्गं देवकुसुमं श्रीसंज्ञं कलिकोत्तमम् ।

भृङ्गारं शुषिरं तीक्ष्णं वारिजं शैखरं लवम् ॥

Indira Gandhi National

कुन्दरखोटी ।

पालिन्दी सिखि कुन्दः स्यान्मकुन्दः कुन्दः कुन्दुरुः ॥

नखी ।

करजाख्यश्चाश्वखुरोनखोव्याघ्रनखोनखी ।

नखीभेदः ।

नखोऽन्यः स्याच्छङ्खनखः कटस्थश्चक्रनामकः ।

चारिंश्च्छेष्ठगन्धः पर्यायैराहृतोगणः ॥

इति पर्थ्यायमुक्तावल्यां कपूरादिसुगन्धिवर्गः प्रथमः ॥

जीराजमोदामधुरायमानीकोष्ठास्वदौशीरकचोरकुष्ठैः ।

श्रुताहमालासृग्गन्धान्यमेथीवचाभिक्ताः किलमध्यगन्धाः ॥

सुक्तावली ।

वडजीरा ।

अजाजी जरणं जीरं मागधं जीरकं सितम् ॥

चुद्रजीरा ।

हृद्यगन्धं सुगन्धञ्च द्वितीयं कणजीरकम् ॥

कालजीरा ।

कारवी जीरकं कृष्णं पृथ्वीका चोपकुञ्चिका ॥

चुद्रकालजीरा ।

कालोपकुञ्चिका तत्र सूक्ष्मे तु सषवी पृथूः ॥

वनयमानी ।

अजमोदा तृग्रगन्धा ब्रह्मदर्भाजगन्धिका ॥

यमानी ।

यमानी दीपको दीपो भूतिकञ्च यमानिका ॥

मञ्जरी ।

अवाक्पुष्पी तु कृत्रा स्यान्मङ्गल्या मधुरा मिषी ॥

तिकटु ।

तिकटु तुषणं व्योषं कृष्णामरिचनागरैः ॥

पिप्पली ।

उषणा पिप्पली शौण्डी वैदेही मागधी कणा ।

कृष्णोपकुल्या मगधा कोला स्यात्तीक्ष्णतण्डुला ॥

मरिच ।

वेल्लनं मरिचं कृष्णमुषणं धर्म्यपत्तनम् ॥

शुण्डी ।

विश्वं महौषधं शुण्डी नागरं विश्वभेषजम् ॥

मुक्तावली ।

मुता ।

मेधाख्यं मुस्तकं मुस्तं वालेयं परिपेलवम् ॥

नागरमुता ।

गाङ्गेयं कुरविल्लञ्च भद्रमुस्तं कुटन्नुटम् ॥

गन्धवेणा ।

उशीरमभयं सेव्यं नामज्जकस्यणालकम् ॥

वेणा ।

वितालमूलं विरणं वीरं वीरतरं तथा ॥

शठी ।

जीमूतमूलं कच्चोरं पालाशा हिमजा शठी ॥

गन्धशठी ।

कबूरकोट्राविडकः काल्यकोवेधमुख्यकः ॥

घोडाशुण्टी ।

कैतय्यश्वोरकः शुण्टी च द्रः खिताखनामकः ॥

कुड ।

व्याधिः कुठं पारिभाष्यं व्याप्यं पाकलमुत्पलम् ।

पुस्करमूल ।

पुस्करं पौस्करं कुठमूलं स्याद्द्विह्वतीर्धकम् ॥

शलुफो ।

शताह्वा शतपुष्पाख्या त्वतिह्वता च कारवी ॥

गन्धमात्रा ।

ग्रन्थिनं ग्रन्थिखेटञ्च मूलास्तणक-भृशृणो ॥

धने ।

कुसुमुखश्च धन्याकं वेप्रणोग्रा वितानकम् ॥

मुक्तावली ।

मेथी ।

मेथीका मदनी मेथी गन्धवीजा च कैरवी ।

वल्लरी चन्द्रिका मण्डा मितपुष्पा च वेधसी ॥

वच ।

तीक्ष्णोगन्धा जठिला मङ्गल्या विजया वचा ।

षड्ग्रथोग्रा च रक्षोघ्नी सिता हैमवती च सा ॥

शुक्लवच ।

मेथ्या षड्ग्रथिका धेता वचा स्याद्दीर्घपत्रिका ॥

भैरवीवच ।

कुलिञ्जीगन्धमूलश्च तीक्ष्णगन्धश्च वर्बेरः ॥

सप्तविंशैः समाख्यातः पर्यायैर्मध्यगन्धकः ॥

इति पर्यायमुक्तावल्यां जीरकादिमध्यगन्धवर्गोद्वितीयः ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शृङ्गीकटफलरेणुककं क्रिमिरिपुत्रायन्तिकोवत्सुजां

जिह्वोतिक्तयुगारुणाफणिवरादुश्रशदाञ्जीरदाः ।

जीवन्तीनतपुण्ड्रलोप्रचक्रिकाम्बोजाटवर्गेन्द्रजा

रास्त्रानागवलेभरक्तमदनाहीनाख्यंगन्धाः स्मृताः ॥

काकडाशृङ्गी ।

ककटाख्या मचावोषा शृङ्गी ककटशृङ्गिका ।

कुलीरशृङ्गी चक्राङ्गी कुलिङ्गा कामनाशिनी ॥

कटफल ।

कटफलः सोमवल्याख्यः कुम्भी भद्राच मोहिनी ॥

सुक्तावली ।

८

रेणुक ।

हरेणु रेणुका कौन्ती ब्रह्माणी हेमगन्धिनी ॥

विडङ्ग ।

जन्तुघ्नं भक्षकं विह्वं क्रिमिघ्नं चित्रतण्डुलम् ।

क्रिमिघ्नतु विडङ्गश्च गङ्गरं तच्च कैरवम् ॥

वलालता ।

त्रायमाना सुभदाणी त्रायन्ती भद्रनामिका ॥

सोमराजी ।

वागुजी चन्द्रलेखा स्यात् सोमराजीत्ववल्गुजः ।

कृष्णपूतिफला कुष्ठनाशिनी सा सिता-परा ॥

मञ्जिष्ठा ।

मञ्जिष्ठा विकषा जिह्वी कालायोजलपण्यं पि ।

ताम्रवल्ली चित्रपणी गण्डीरी रक्तयष्टिका ॥

कटुकी ।

तिक्तकाण्डेरुहा-रिष्ठा चक्राङ्गी शकुलादनी ।

तिक्तरोहिणिका चैव कटुका कटुरोहिणी ॥

पीतकटुकी ।

नेत्रामयह्वरा चान्या कटुका पीतरोहिणी ॥

चिराता ।

किराततिक्त-कैरात-भूनिखं काण्डतिक्तकम् ॥

आतद्वृ ।

काश्मीरा-तिविषा-श्वेता विषा प्रतिविषा-रुणा ॥

मसिना ।

चणकोमातसी चान्या क्षुमा शृङ्गी धनप्रिया ॥

प्रियङ्गु ।

विवस्नेना प्रिया कान्ता प्रियङ्गुः फलिनी फली ॥

त्रिफला ।

हरीतक्यक्षवात्रीभिस्तैफलं त्रिफला वरा ॥

हरीतकी ।

अभया त्वय्यथा पथ्या वयःस्था पूतना-मृता ।

हरीतकी हैमवती चेतकी श्रेयसी शिवा ॥

वहेडा ।

कलिद्रुमः कल्पवृक्षः सम्बन्धी-क्षोभिभीतकः ॥

आमला ।

वयःस्था-मलकी धात्री तीर्था कर्षफला-मृता ॥

दुरालभा ।

यासोयवासोदुष्कृष्टो धनुर्यासः कुलासकः ।

रोदनी कच्छुरा-नन्ता समुद्रान्ता दुरालभा ॥

दुरालभाभेद ।

ग्राहिणी कच्छुरा चान्या ताम्रमूला मरुदुभवा ॥

दारुहरिद्रा ।

कटं कटोरिपीत द्रुक्कालेयकहरिद्रवाः ।

दाव्यो पचम्यसा दारुहरिद्रा पर्जन्योत्पि ॥

तालीशपत्र ।

नीलाम्बर चाकवेधं तालीशं पल्लवाहयम् ॥

तगरपाद ।

काञ्चा-नुसारिवा चक्रं तगरं कुटिलं शठम् ।

महोरगं नतं जिह्वं दीनं तगरपादकम् ॥

पुण्डरियाकाष्ठ ।

प्रपौण्डरीकं पुण्डर्यं भूतघ्नी श्रवणा-रुणा ॥

पुण्डरियाभेद ।

प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं शीतं श्रीपुष्प-मुण्डरी ॥

लोध ।

तिरीटोमार्ज्जुनोरक्तोलोधोलोधस्तु तिल्लजः ॥

पाटियालोध ।

शुक्लः सवर-लोधोऽन्योमहालोधस्तु शावरः ॥

चद्र ।

चव्यं तेजोवती कोला नाङ्गली च त्रिकोषणा ॥

सिंहलीच्छोप ।

काला-तुसाहिवा-म्भोजा प्ररोहा सिंहली सिता ॥

अष्टवर्ग । National
Centre for the Arts

जीवकर्षभकौ मेदोमहामेदर्विद्विकाः ।

काकोली चीरकाकोलीत्यष्टवर्गोऽयमोरितः ॥

जीवन्ती ।

सुवर्णवर्णा जीवन्ती दुर्लभा क्षयनाशिनी ॥

ह्रस्वाङ्गोजीवकः क्षोडोदीर्घायुः शृङ्गकप्रियः ॥

क्षपभक ।

क्षपभोदुर्द्वरोद्रात्रोवल्गुरोमाहकोदपः ॥

मेद ।

मेदा धीरा मणिहिद्रा मधुरा जीवनी रसा ॥

महामेद ।

महामेदा देवमणिर्वसुहिद्रा विपाण्डुरा ॥

कद्वि ।

कद्विः प्राणप्रिया दृष्ट्या जीवा तु सम्यदाह्वया ॥

दृष्टि ।

दृष्टिर्वोधनिका चैव प्रिया द्वि सुरत्तमा ॥

काकोली ।

वीरा पयस्या काकोली ध्माचोणी सीतपाक्यपि ॥

जीरकाकोली ।

शुक्लानी मिरकाकोली जीववल्ली पयस्विनी ॥

कुडची ।

कुटजः शक्रपथ्यायोवत्सकोगिरिमल्लिका ॥

इन्द्रयव ।

तत्फलं कोटजं चेन्द्रयवश्चापि कलिङ्गकः ॥

गन्धरास्त्रा ।

रास्त्रा युक्तरसा युक्तश्रेयसी सुवहावहा ।

सुगन्धा सर्पगन्धाख्या नाकुली गन्धनाकुली ॥

सामान्यरास्त्रा ।

एलापणीं तु सुवहा रास्त्रा युक्तरसा च सा ॥

गोरक्षचाकुल्या ।

गाङ्गेरुकी नागवला भसा ह्रस्वगवेधुका ।

खरधन्व-निका विश्वदेवा गोरक्षतण्डुला ॥

गजपिप्पली ।

श्रेयसी कोलवल्ली च गजाह्वा हस्तिपिप्पली ॥

रक्तचन्दन ।

तिलपणीं ताम्रसारचन्दनं रक्तचन्दनम् ॥

रक्तचन्दनभेद ।

पतङ्गं रक्तं रक्तं पताङ्गं कुचन्दनम् ॥

मयनाफल ।

मदनः श्वसनो रात्रो गालः पिण्डीतकः फलम् ।

छर्द्दो विषपुष्पश्च करहाटश्च शल्यकः ॥

काटामयना ।

पिचुको मुचुकुकुन्दः कण्टकी मदनीमतः ॥

हीनद्रव्यगुणः षड्भिश्चत्वारिंशद्गणैः कृतः ।

इति पर्थ्यायमुक्तावल्यां कर्कटाख्यादिहीन

गन्धवर्गस्तृतीयः ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

क्ष्माफेणपिच्छालवणाभिजात-

त्रिचारवांसीखदिराश्विफेणैः ।

गोरोचनासालजहिङ्गुबोव

लाक्षापुरैः सारजवर्गकृतः ॥

आफिङ्ग ।

मादकश्च अहीफेणोहाफुः परमपूतिलः ॥

मोचरस ।

शात्मलः शाल्मलीवेष्टः पिच्छा मोचरसस्तथा ॥

सैन्धव ।

सिन्धूङ्गवं मानिमत्थं नादेयं लवणोत्तमम् ॥

सचललवण ।

रोमकं रोमलवणं वसुकं सचलं मतम् ॥

सामुद्रलवण ।

सामुद्रं लवणं यन्तु त्रिकूटं माचिकं शिवम् ॥

विटलवण ।

विङ्गन्धि काललवणं विडं विङ्गलवणं तथा ॥

सौवर्चल लवण ।

रुचकं लवणं माचं सौवर्चलञ्च तत् ॥

फुलालवण ।

उष्णं तथोद्भिदं पाक्यं लवणं पांशुजं तथा ॥

शिलाजतु ।

शिलाजत्वश्मजं शैलं शिलोत्पद्य तथाद्रिजम् ॥

चारतयं ।

चारतयं यावशूक खर्जिकाटङ्गणैरपि ॥

यवचार ।

पाक्यचारोयावशूकोयवचारोयवाग्रजः ॥

साञ्चिचार ।

कापोतः खर्जिका सज्जिः शूलघ्नी सुखवर्चवः ।

सोहगा ।

लोहद्रावि टङ्गणञ्च शुभगोधातुवल्लभः ॥

फटिकारी ।

हेममित्रं शिवं श्वेतटङ्गणं सिन्धुसन्धवम् ॥

वंशलोचना ।

स्याद्वंशलोचना वांसी कासघ्नी वंशजा शुभा ॥

खदिर ।

गायत्र । बालतमयः खदिरोदन्तधावनः ॥

शुक्लखदिर ।

तत्क्षेतः तक्षजः श्रेष्ठः कदरः सोमवल्कलः ॥

विङ्गन्धखदिर ।

अरिमेदोविट्खदिरस्तिक्तसारश्च कण्टकी ॥

समुद्रफेण ।

हिण्डीरोऽश्विकफः फेणः स सिन्धुरकफः स्मृतः ॥

गोरोचना ।

गोरोचना तु मङ्गल्या रोचना केशवप्रिया ॥

धूना ।

यक्षधूपः सर्जरसोवालसर्जसु सालजः ॥

हिङ्गु ।

सहस्रवेधा जतुकं वाक्कीकं हिङ्गु, रामठम् ॥

मिश्रादल ।

विद्वलोगोपकः पिण्डोवोलोगन्धिरसोरसः ॥

लाङ्गा ।

क्रिमिजा-लक्तकौ लाङ्गा यारोगा तु द्रुमालयः ॥

गुग्गुलु ।

जटायुः कालनिर्यासः कौशिकोगुग्गुलुः पुरः ।

देवधूपः सर्वसहो महिषाक्षः पलङ्कषा ॥

पञ्चविंशतिभिः प्रोक्तः पर्यायैः सारजोगणः ॥

इति पर्यायमुक्तावल्यां महीफेणादिसारजवर्गस्तु र्यः ॥

माणिक्यसुक्तास्फटिकप्रवालगोमेदवैक्रान्तकपुष्परागैः ।

सूर्येन्दुकान्ताग्निनीलराजावर्त्ताश्मगर्भादिभिराञ्जरत्नम् ॥

सामान्यरत्न ।

रत्नं मणिर्भवेदश्मजातोसुक्तादिकेऽपि च ॥

माणिक्य ।

पद्मरागोलोहितकोमाणिक्यं शोणरत्नकम् ॥

श्रेष्ठमाणिक्य ।

पक्वदाडिमसंकाशं माणिक्यं शिखरं विदुः ॥

सुक्ता ।

अश्वत्थारं शौक्तिकेयमिन्दुरत्नञ्च मौक्तिकम् ॥

सुक्ताशास्त्रुका ।

सुक्ताप्रसूता तीक्ष्णसुक्तिमौक्तिकसम्पुटः ॥

स्फटिक ।

सैवसूक्तः श्वेतरत्नं स्फटिकोनिस्तुषोपलम् ॥

पला ।

प्रवालोभौमरत्नं स्याद्विद्रुमोगोपिवल्लभः ॥

गोमेद ।

पिङ्गस्फटिक-गोमेदोऽगस्तिसत्त्वं तमोमणिः ॥

वैक्रान्त ।

वैक्रान्तं नीचकुलिशं गोनासं क्षुद्रवज्रकम् ॥

पुष्पराग ।

पुपरागोजीवरत्नं पीतस्फटिक इत्यपि ॥

सूर्यकान्त ।

दीप्तोपलः सूर्यकान्तोऽखलनाला-ग्निगर्भकः ॥

चन्द्रकान्त ।

चन्द्रकान्तं सोममणिः सिताश्ल-प्रस्तरोपलम् ॥

हीरक ।

हीरकं वज्रम-शिरं षट्कोनं दृढगर्भकम् ॥

नीलहीरक ।

शौरिप्रियं दृणग्राहि नीलमिन्द्रोपलं तथा ॥

राजावर्त्त ।

आवर्त्तः पणिकावर्त्ताराजावर्त्तानृपाह्वयः ॥

मरकत ।

मारुतं मरकतं ज-श्लगर्भं हरिन्मणिः ॥

वैदूर्य ।

वैदूर्यं राक्षकं 'केतुरत्न' मेघखना क्षुरम्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वज्रञ्च मौक्तिकञ्चैव माणिक्यं नीलमेव च ।

तथा मरकतं चैयं महारत्नाणि पञ्चधा ॥

गोमेदं पद्मरागञ्च वैदूर्यञ्च प्रवालकम् ।

उपरत्नानि चत्वारि नवरत्नमिदं मतम् ॥

इत्यन्यान्यपि रत्नानि ज्ञातव्यानि प्रयोगतः ।

रत्नवर्गस्त्रिभैरत्नैश्चतुर्दशभिरीरितः ॥

इतिपर्यायमुक्तावल्यां माणिक्यादिरत्नवर्गः पञ्चमः ॥

श्रेष्ठः पारद एव हेम रजतं ग्लेच्छास्य कालायसं
रीतिवोषकवङ्गशोशकमिति च्छेया बुधैर्धातवः ।

हिङ्गुलाञ्जनतुल्यमेव विमलासिन्दूरदार्ढ्यद्रि-
जन्धास्त्राङ्गशिलासमाधिकविधैः प्रोक्तोपधात्वाकृतिः ॥

पारा ।

हरवीजं रसः सूतः पारदश्च पलोऽमृतः ॥

सुवर्ण ।

स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम् ।

भस्म चामीकरं रक्तं शातकौम्भश्च काञ्चनम् ॥

रूपा ।

खर्जुरं रजतं श्वेतं तारं दुर्बलं-रूप्यकम् ॥

ताम्र ।

रक्तं वरिष्ठं ग्लेच्छास्य ताम्रं शुक्ल-सुडुम्बरम् ॥

लौह ।

लोहोऽयः सस्वकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसा-यसी ॥

रुक्मलौह ।

वर्तिलौहं तीक्ष्णलौहं नीलिका पुटलौहकम् ॥

कान्तलौह ।

दिव्यं लौहम-यस् कान्तं कृष्णायोलौहकान्तकम् ॥

लौहकिट्ट ।

सिंहालं किट्ट-मण्डूरं लौहकिट्टमयोमलम् ॥

पित्तल ।

पिङ्गलं पित्तलं रीति वारं कूटं कुकाञ्चनम् ॥

कांस्य ।

कंसं शौराष्ट्रकं घोषं दीप्तलौहञ्च कांस्यकम् ॥

राङ् ।

रङ्गं वज्रञ्च कलीर्णं मृद्वङ्गं पिच्चटं त्रपु ॥

शीघ्रा ।

नागं वज्रमलं चीनं पिष्ठं गोवेष्ट शीघ्रकम् ॥

हिङ्गुल ।

हिङ्गुलं दरदं रक्तं हंसपादं रसोदरम् ॥

चतुर्विधाञ्जन ।

चतुर्विधाञ्जनं तार्क्ष्यं श्रोतःसौवीरव्रतिमैः ॥

रसाञ्जन ।

रसाञ्जनञ्च कुतकं तार्क्ष्यं शैलं रसाग्रजम् ॥

श्रोतोऽञ्जनम् ।
Centre for the Arts

श्रोतोऽञ्जनं नदीजञ्च वाक्कीकञ्च जयामलम् ॥

सौवीराञ्जन ।

सौवीरकं पार्व्वितेयं मेचकं नीलमञ्जनम् ॥

हविर्माञ्जन ।

पुष्पाञ्जनन्तु कौशुभं दाक्षीं कायोत्तमाञ्जनम् ॥

तुते ।

मृदातुल्यं कांस्यनीलं तुल्यकं शिखिकण्टकम् ॥

अम्भ ।

गौरीते जोगौरीकेशं वज्रपत्रं घनाहुकम् ॥

रूपमाञ्चिक ।

विमला माञ्चिकश्रेष्ठा श्वेताक्षं तारमाञ्चिकम् ॥

सिन्दूर ।

सिन्दूरं नागजं वीरं रक्तं सन्ध्याखण्डं शिवम् ॥

खपर ।

चक्षुष्यममृतोत्पन्नं खपरौदार्विका तथा ॥

गेरी ।

गिरिमङ्गैरिक्तं रक्तधातुर्लोहितमृत्तिका ॥

स्वर्णगेरी ।

सुवर्णगैरिक्तं चान्यत् सुरक्त स्वर्णनैरिक्तम् ॥

खड़ी ।

पाकशुक्लः शिलाधातुः कठिनीकः खटिः खड़ी ॥

दुग्धखड़ी ।

दुग्धपाषाणिका क्षीरी साध्वी गोमेदसन्निभा ॥

पर्वतमृत्तिका ।

सौराष्ट्री पार्वती मृत्तुला कासी स्याच्छतपर्पटी ॥

गन्धक ।

गौरीवीजं वलिर्गन्धः पाषाणोगन्धकः स्मृतः ॥

कम्पिल्लक ।

कम्पिल्लकस्तु रक्ताङ्गो गुण्डारोचनिकेति सा ॥

मनःशिला ।

मनःशिला च गोना च मनोज्ञा नागजिह्विका ॥

मनःशिलाभेद ।

नैपालो कुण्ठी गोणा मनश्मो-त्तमाशिला ॥

हरिताल ।

पिञ्जः पित्तं तालमालञ्च हरितालकम् ॥

हरितालभेद ।

छत्राङ्गं काञ्चनरसं गोदन्तं नटमण्डलम् ॥

स्वर्णमाक्षिक ।

माक्षिकं धातुमाक्षिकं ताप्यं स्वर्णाह्वयं मतम् ॥

विष ।

काकोली गरलः चेडो विषं स्यात्पारदोऽपि च ।

सौराद्रिकः शौक्तिकेयोऽब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥

तङ्गेदाः ।

स्थावरं जङ्गमं तच्च तस्याष्टादशभेदिका ।

कालकूटं मयूराख्यं विल्लुकं सप्तकं तथा ।

वालुकं वत्सनाभञ्च शङ्खनाभं सुमङ्गलम् ॥

शङ्खी कर्कटकं सुखं कर्दं मं पौष्करं शिखी ।

हारिद्रं हरिदं चक्रं विषं हलाहलाह्वयम् ॥

उपविष ।

अर्कधूसूरशीलुण्डलाङ्गलोकरवीरकम् ।

गुञ्जाहिफेणवज्राकमष्टोपविषजातयः ॥

ईषनाङ्गलिया ।

सैरी लाङ्गलकी दिप्ता हलिनी गर्भघातिनी ।

अग्निजिह्वे-न्द्रपुष्पा-ग्निमुखी-वङ्गिशिखा च सा ॥

दारुमोच ।

भवेदाखुविषं दारुविषं पाषाणसंज्ञितम् ।

तङ्गेदाः शङ्खगोदन्तादाडिमीस्फटीकादयः ॥

आदिना गौरपाषाणनवाष्टौ पारदादयः ॥

तयोर्विंशतिपर्यायैराख्यातोधातुसंग्रहः ।

इति पर्यायमुक्त्यावल्यां धातूपधातुवर्गः षष्ठः ॥

द्राक्षामोचनिकोठचोचपनसश्चेष्मातकाश्मर्थकाः
 चीरीतालपियालपूगमधुकश्रुग्दाहविल्लानलाः ।
 खर्ज्जुरेक्षुमधूलितिन्दुकमधुक्रोष्टुसुवौष्ठीवरीत्वक-
 चीरीश्रवणावलास्तु मधुराभिख्ये गणे कीर्त्तिताः ॥

द्राक्षा ।

मृद्विका गोस्तनी द्राक्षा खाद्वी मधुरसेति च ॥
 कदली ।

कदली वारणवृषारम्भा मोचांशुमत्फला ॥
 धलाञ्जाकड़ा ।

अङ्गोठस्तु निकोठः स्यादङ्गनोरोमनोऽपिच ॥
 नारिकेल ।

चोचनान्नी पयःपेटी नारिकेलस्तु लाङ्गली ॥
 पनस ।

पनसः कण्टकिफलो हिपः कुपनसः स चेत् ॥
 चाल्ता ।

शेलुः श्लेष्मातकः शीत उद्दालोवज्जवारकः ॥
 गम्भारी ।

श्रीपर्णी काश्मरी भद्रा गाम्भारी गोपभद्रिका ।
 कुमुदा च सदाभद्रा कट्फला कृष्णवृन्तिका ॥

चीरिवृक्ष ।

राजादनः चीरिवृक्षः पलाशी वानरप्रियः ॥
 ताल ।

तणराजाह्वयस्तालः सोपि लेखः शताङ्गुलः ॥

प्रियाल ।

राजादनः प्रियालः स्यात् सन्वक द्रुवमुष्पटः ॥

गुवाक ।

घोण्टा तु पूगः क्रसुकोगुवाकः खपुरोऽपिच ॥

यष्टिमधु ।

मधुकं क्लीतकं यष्टिमधुका मधुयष्टिका ॥

वेदची ।

विकङ्कतः स्वादुकण्टः शुग्वाह मधुपण्यपि ॥

वेल् ।

विल्लोमहाकप्रियाख्यः श्रीफलो गोहरीतकी ।

पूतिवातोऽथ मङ्गल्यो मालूरश्रीफलावपि ॥

भेला ।

भल्लातकोऽरुकरश्च भल्लातः शोथकत्तथा ।

वह्निनामा वीरतरुव्रणकञ्जतनाशनः ॥

तङ्गेद ।

वृषकः स्याद्भोजनकोनदीभल्लातकोमतः ॥

खर्जूरः ।

खाद्वाथः प्रिण्डखर्जूरः खर्जूरौ ग्रामजा-परा ॥

इक्षु ।

महारसोऽसिपत्रः स्यान्मृत्पुष्पोमधुवृणः ।

रसनेष्टोरसालः स्यादिक्षुश्च मधुराकरः ॥

इक्षुभेद ।

तदुभेदाः पुण्ड्रकान्तरनैपालीशतपत्रिकाः ॥

मञ्जल ।

मधुपुष्पोमधूकश्च गुडपुष्पोमधुद्रुमः ॥

गिरिजमञ्जल ।

गौरसान्यो मधुन्योऽन्योरिरिजः स्वल्पपत्रकः ॥

गाव् ।

तिन्दुकः स्फूर्जकः कालस्कन्दश्च शितसारकः ॥

माकुडागाव् ।

काकेन्दुः कुलकः काकः पिल्वकः काकतिन्दुकः ॥

मधु ।

मधु पुष्परसं चौद्रं मकरन्दश्च माक्षिकम् ॥

सियाकुल् ।

शृगालकोलिः कर्कन्धुः क्रोष्णनामा वनोद्भवः ॥

सुर्गा ।

सुर्वा देी मधुरसा मोरटा तेजनी सुवा ।

मधूलिका धनुः अणी गोकर्णी पीलुपर्णापि ॥

तेलाकुचा ।

ओष्ठी रक्तफला विम्ब्वी तुण्डिकेरी च विम्बिका ॥

शतमूली ।

शतमूली वज्रसुता भीरुरिन्दीवरी वरी ।

ऋष्यप्रोक्ता भीरुपत्नी नारायणः शतावरी ॥

तालचीर पाल इतिकेचित् ।

चीरशुक्ला तुगाचीरी त्वक्चीरी पार्थकी त सा ॥

मुण्डीरी ।

अलम्बुषा मुण्डरिका आवणी च पलङ्कषा ॥

सुखीरीभेद ।

कदम्बपुष्पी अवणा भूतघ्नी कुम्भवाकणी ॥

वेडेला ।

वाद्यालकं वाद्यपुष्पं समांसा विजया वला ॥

श्वेतवेडेला ।

अधप्रोक्ता त्वतिवला पीतपुष्पा महावला ॥

सप्तविंशतिपर्यायैराख्यातोमधुरोगणः ।

इति पर्यायसुक्तावल्यां द्रुषादिमधुरवर्गः सप्तमः ॥

दाढिस्यान्नकपित्थजम्भकरुणारुच्याल्यनिस्सामलैः

जम्बूकारुकरमर्द्दं नवनोभ्यास्तकैरावतैः ।

चिञ्चावेतपरूषकोलिलिकुचाश्चातपूरारुणैः

द्रव्यैरेभिरुदीरितः परिमितैरस्त्राभिधानोगणः ॥

दाडिम ।

दाडीमं जाडिमी रक्तपुष्पमम्लोत्तमञ्च यत् ॥

आम्र ।

आम्रञ्चूतोरसालोऽसौ सहकारोऽतिसौरभः ॥

कपित्थ ।

कपित्थोमन्मथोग्राही दधित्योदोषपाचनः ॥

लेवु ।

स्युर्जस्वीरे दन्तशठजम्भजम्बीरजम्भलाः ॥

करुणालेवु ।

सुरङ्गं करुणाम्बलाश्च स्यान्निषमवकलः ॥

जीवन्ती वास्तु टङ्कं स्वपनेवचनञ्जित्तिका मेघनादः
 पिण्या लौहवृद्धिः श्वययुकासहृत् काकमाची रथाङ्गी ।
 नालीतीक्ष्णौ कलम्बी सलटुकसिकता पूतिका कोषलाह्व
 घालङ्केयड गजा स्रग्दहहिलसुची सार्धपे पत्रशाकम् ॥

जीवन्तीशाक ।

जीवनी जीवशाका च जीवन्ती गुणवत्तरा ॥

वेतोशाक ।

राजशाकश्चक्रवर्त्तो वास्तूकः स च वास्तूकः ॥

वेतोशाकभेद ।

दलान्नं वरवकं चान्नं वास्तूकं टङ्कदेशकम् ॥

सुप्रणीशाक ।

निद्राकरं पुञ्जदलं वित्तन्नं सुनिन्नकम् ॥

ब्रह्मीशाक ।

मत्स्याक्षी सुखरा ब्राह्मी वयःस्था ब्रह्मचारिणी ॥

ब्रह्मीशाकभेद ।

शिवब्रह्मी कचिच्छङ्खपुष्पी धूपरपत्रिका ॥

कुर्याशाक ।

शुक्रपुष्पः कुरवकस्तित्तकः कुरकोऽपिच ॥

काटानटे ।

मेघनादोविषहरोमेघाख्यस्तण्डुलीयकः ॥

नताफट्की ।

पारावतपदी पिण्या लवणा-स्तुटवरकला ।

ज्योतीष्मती पीततैला केचित्तामिङ्गुदीं विदुः ॥

शालिञ्चा ।

शालिञ्चः शितशाकश्चः पत्तुरोलौहमारकः ॥

चिता ।

चित्रकोवङ्गिनामा च पाची श्वेता-रुणा तु सा ॥

पुनर्णवा ।

पुनर्णवा तु शोथघ्नी वर्ष्मभूः प्रावृषायणी ।

कठिल्लको ऽरुणा श्वेता वृश्चीरः शाशिवाटिका ॥

कालकासन्दा ।

कालिङ्कतः कोरिमदः कासमर्द्दश्च कर्कशः ॥

गुडकामाद् ।

रसायनी काक्रमाची वायसी तु घनावहा ॥

कानसिडा ।

अस्याश्च यानि नामानि कानसीडायाश्च तद्भवेत् ॥

दइआति पुरती इति भाषा ।

चक्राङ्गी वृषपर्णी च दध्याली स्यात् सुदर्शना ॥

नालिताशाक ।

नागवल्ली दलानाली रुच्या नालावती च सा ॥

सजिनाशाक ।

शोभाञ्जने शिशु-तीक्ष्णगन्धका-क्षीवमोचकाः ॥

सजिनाभेद ।

रक्तोऽसौ मधुशिशुः स्यात् सुरङ्गी सुशुभञ्जना ॥

कलमीशाक ।

कलम्बी पोदिका स्तन्या तद्भेदा वृषणपल्लवा ॥

नटेशाक ।

वृत्तुपत्रः सलटुकोदरदः शरदुल्लवः ॥

वनमुनियाशाक ।

सिकता घोनिका गौणी करण्टु कम्बलांशुकम् ॥

पुद्गशाक ।

उपोदिका मोदनी च मदघ्नी पिच्छलच्छदा ॥

खोषला ।

कोषलाह्वा शाकवरो जीवशाकः प्रणालकः ॥

पालङ् ।

पालङ्का-हिमजा प्रास्यवल्लभा चुरकान्तिका ॥

टक्पालङ् ।

सहस्रवेधी चक्रोऽन्तवेतसः शतवेध्यपि ॥

चाकन्दा ।

दद्रुघ्नः स्यादेडगजः प्रपन्नाडस्तु तर्किनः ॥

लङ्कामरिच् ।

दग्धास्याहस्तीक्ष्णपत्रः चुद्रुद्रुः कुमरिचकः ॥

हिलिञ्चा ।

जलप्रिया हिलमुची हिलमोचीति वा क्वचित् ॥

शर्षप ।

कदम्बकस्तन्तुभः स्यात् शर्षपः स्तूरसाधनः ॥

श्वेतशर्षप ।

रत्नोभूतः पिसाचघ्नः सिद्धार्थो गौरशर्षपः ॥

राइशष प ।

चवः क्षुधाभिजनकोराजिका लक्षणा-सुरि ।

षड्विंशतिपर्यायै राख्यतः शाकजोगणः ॥

इति पर्यायमुक्तावल्यां जीवन्तपाद्युत्तमशाकवर्गो नवमः ॥

पाठा मेषक पारिभट्टिजया भूनीपवाणाऽमृता
मेकीवासकपञ्चमूलशिखरीपेटीजयाग्रथिकैः ।
कालीपर्यटरक्तिकासुखरभोद्रीणा खराजक्षुरै
गन्धालीतिपदीप्रकीर्य वशिरैः स्थातित्तशाकोगणः ॥

आक्नादि ।

इम्बठा-म्बठिका पाठा कुवेली पापचेलिका ।
एकाष्टीला वरातिक्ता प्राचीनै-कशिखा वृता ॥

मेढ्रशृङ्गी ।

नन्दीवृक्षो मेषशृङ्गी तथा मेषविषालिका ।
चक्षुर्वज्रल-पुष्पश्च मेढ्रशृङ्गी गृहद्रुमः ॥

पालिधामादार् ।

पारिभट्टे निम्बतर्मुन्दारः पारिजातकः ॥

सिद्धि ।

शक्राशनसु विजया त्रैलोक्यविजया जया ॥

कुक्सिमा ।

अलम्बुषसु गुच्छालो भूकदम्बः कोलाहलः ॥

नीलकिण्टो ।

सैरीयकः सहचरोवाणो नीलकुरण्टकः ॥

पीतभिण्टी ।

वाणः सहचरः पीतपुष्पोदासी कुरुण्टकः ॥

गुलञ्च ।

वत्सादनी छिन्नरुहा मधुपर्ण्य मृता-वरा ।

कुण्डल्यऽमृतवल्ली च गुडुची चक्रलक्षणा ॥

थुल्कुडि ।

भेकी मण्डुकपर्णी च मण्डूकी मूलपर्ण्यपि ॥

वासक ।

सिंहास्थोजाजिदन्तञ्च वृषोवासाटरूपकः ॥

ह्रस्वपञ्चमूल ।

पञ्चमूली वृहत्यौ द्वे पर्णिन्यौ गोलुरं तथा ॥

कण्टकारी ।

अनाक्रान्ता स्पृसी व्याघ्री भस्वाकी च निदिग्धिका ।

सिंही धावनिका क्षुद्रा वृहती कण्टकारिका ॥

व्याकुड ।

भण्टाकी वृहती सिंही वार्त्ताकी राष्ट्रकाकुली ॥

प्रसहा चक्रवाकी च लतावृहतिका-परा ॥

शालपर्णी ।

अ. वा. विहारी गन्धाख्या शालपर्ण्यं शुमत्यपि ।

शालपत्रसमापत्री दीर्घमूला स्थिरा च सा ॥

चाकुले ।

पृश्नीपर्णी पृथक्पर्णी लाङ्गुली क्रोष्टुपुच्छिका ।

चित्रपर्णी तु कलसी गुहा क्रोष्णकमेखला ॥

गोचुरी ।

पलङ्कधातिवृगन्धा श्वदंष्ट्रा खादुकण्टकः ।

गोकण्टको गोचुरको वनशृङ्गाट इत्यग्नि ॥

अपमार्ग ।

स्युतमञ्जर्यपामार्गः प्रत्यक्पुष्पी मयूरकः ।

भारमध्यस्वधोषण्टा शिखरी खरमञ्जरी ॥

पेटारि ।

कुवेराची कुलिङ्गाची पेटिका कालवृत्तिका ॥

जयन्ती ।

जया जयन्ती तर्कारी नादेयी वैनयन्तिका ॥

पिप्पलीमूल ।

ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलं षड्विधं कटिकाशिरः ॥

विद्यादि ।

सर्पदंष्ट्रा महाकाली क्रोष्टू धूपरपत्रिका ।

वृश्चिपत्नी वृश्चकाली विषघ्नी नागवृत्तिका ॥

क्षेत्पापडा ।

त्रिवष्टिः पपटस्त्रिलसुरको वल्लकण्टकः ।

कुच ।

गाङ्गुठा कृष्णला युञ्जा रत्निका काकणन्तिका ।

काकादनी काकतिल्ला काकजंघा शिखण्डिनी ॥

द्रन्दुरकानी ।

प्रत्यक्श्रेणी द्रवन्ती च पुत्रश्रेण्याखुपणिका ।

वृषपण्याखुपणी च मूषिका फञ्जपत्रिका ॥

वावुरतुलसी ।

सुरभी तुलसी नन्दा सुरसा प्रेतराचसी ॥

द्रोणपुष्प ।

द्रोणपुष्पी च गोशीर्षो ग्रन्थिलः शङ्करप्रियः ।

केसुरियाभङ्गराज ।

भङ्गराजः केशराजोभङ्गः पत्तङ्गमार्करौ ॥

कुलेकाडा ।

कोकिलाचोवीरतरुस्त्रिचुरः खुरकस्तथा ।

शुक्लपुष्पम्बकः स्यादतिष्ठतोऽरुणस्तु सः ॥

गन्धभादुले ।

प्रसारणी च गन्धाली भद्रकाली कटुम्भरा ॥

हंसपदी ।

मधुश्रवा हंसपादी त्रिपदी हंसपद्यपि ॥

नाटा ।

पूतीकरञ्जः पूतीकः प्रकीर्त्यश्च सकण्टकः ।

श्वरम्भश्चाग्निशिखः कुसुम्भः शरटस्तथा ॥

गजपिप्पली ।

पार्व्वितेयश्च करंभोवशिरः करिपिप्पली ।

जामाता च क्वचिच्चासौ सूर्यावर्त्तः सितोऽपरः ॥

त्रिंशत्पर्यायकैरेभिस्तुक्ताशाकगणोऽभवत् ।

इतिपर्यायसुक्तावल्यां पाठादितुक्ताशाकवर्गोदशमः ।

जातीचम्पकसेवतीसुनियवामल्लपर्कवासन्तिक-
सूचीधातुकयूकनोपसुवहादूरीकहेमीदकैः ।
बन्धूकार्जुनपाटलीविषहरथ्यामाखहास्रोतकैः
कुन्दाऽशोकपुरुषयूतिवकुलैर्व्याख्यायि पुष्पोगणः ॥

जातीपुष्प ।

सुमना मालती जाती तङ्गे दा मोददायीनी ॥

चापा ।

वरलब्धस्तु चाम्पेयचम्पकोहेमपुष्पकः ॥

सेवती ।

कुमारिका ग्रीष्मभवा सुगन्धा वनमल्लिका ॥

अगस्ति ।

अगस्तिः पूतिशाकश्च कुम्भजोमुनिपादपः ॥

जवा ।

ओड्रपुष्पं जवा रक्ते पारिजातः सितेऽपि च ॥

शतदलमल्लिका ।

भूपदी शतपत्रा तु मोहनी अष्टमल्लिका ॥

त्रिपुरमल्लिका ।

मदयन्ती गन्धवती मीदयन्ती खरखरा ॥

काष्ठमल्लिका ।

शीतभीरुर्भद्रमल्ली सैवास्त्रोता वनोज्जवा ॥

अरुणाक ।

वसुकीर्कः सदापुष्पी रूपिका च विकारुणा ॥

शुक्ताक ।

श्वेताकोलर्कराजाकोमन्दारोगणरूपकः ॥

माधवी ।

अतिसुक्ताः पुण्ड्रकः स्याद्वाचन्ती जाधवीलता ॥

केया ।

मूचीपुष्पोहलीनश्च जम्बुकः केतकीति च ।

केतकः काष्ठपुष्पः स्याद्वाधुः कः पाण्डुरच्छदः ॥

धातकीपुष्प ।

अग्निज्वाला सुभिच्चा तु धातकी धातुपुष्पिका ।

धावनी ताम्रपुष्पी च कुञ्जरा मद्यवासिनी ॥

वक्रपुष्प ।

वक्रपुष्पः काकशीर्षः स्थूलपुष्पः शिवप्रियः ।

वसुकः पाशुपतकोयूकश्च वसुहटकः ॥

कदम्ब ।

कदम्बः प्रावर्ण्यः स्यान्नीपस्तु हलहृक्प्रियः ।

केलिकदम्ब ।

महाकदम्बः प्रियकोनीपश्च शिवधूर्तकौ ॥

सिडलीपुष्प ।

भूतकेश्या रक्तवन्ता सेफाली सुवहा च सा ॥

ह्यातिम ।

कुम्भीकः सुरपुन्नागश्चुरिको ऽचिरपल्लवः ।

शारदः सप्तपर्णी ऽसौ वृक्षः कुग्रहनाशनः ॥

रक्तकाञ्चन ।

रक्तपुष्पः कौविदारोग्युसपत्रस्तु काञ्चनः ॥

श्वेतकाञ्चन ।

कवुंदारः काञ्चलालः पाकारिः श्वेतकाञ्चनः ॥

वाला ।

वालं ह्रीवेरवह्नीष्टोदीच्यं केशाश्वनाम च ॥

वान्धुली ।

वन्धुकोवन्धुजीवः स्यादम्बानोरक्तकस्तथा ॥

वणतुलसी ।

वणार्जकः वणवल्ली कालमालः करालकः ॥

गन्धतुलसी ।

सुगन्धकोमञ्जरीकसीच्छगन्धः फणिभ्रुकः ॥

श्वेततुलसी ।

अर्जकः श्वेतपर्णासः श्वेतपत्रः कुठेरकः ॥

Centre for the Arts

पारुली ।

पाटला-लिप्रिया मोघा काञ्चस्थाली फलेरुहा ।

कामदूती कुवेराची कुम्भी तोयाधिवासिनी ॥

शिरीष ।

सदुपुष्पः शुभ्रतरुः शिरीषोविषनाशनः ॥

लताशिरीष ।

कटभी कण्ठी श्वेता महाश्वेता च लोमनी ॥

दण्डा ।

अतिलोहितगन्धश्च कामोदनमकस्तथा ॥

करवीर ।

कस्तुरीकः जेडकव्दः करवीरोऽश्वमारकः ॥

अपराजिता ।

आस्फोता गिरिकर्णः स्यात् विष्णुकान्ता-पराजिता ।
गवाची श्वेतरी श्वेता नीलपुष्पा गवादनी ॥

कुन्द ।

माध्वं कुन्दं निरामोदं करालकलिकं सितम् ॥

अशोक ।

वञ्जुलः किंकिलासः स्यादशोकः कर्णभूषणम् ॥

पुन्नाग ।

पुन्नागे पुरुषस्तुङ्गकेशरोदेववल्लभः ॥

सुचुकुन्दः ।

सुचुकुन्दकोदीर्घपुष्पोसुखीदृचागुकारकः ॥

करुणा ।

छागलाक्षः करुणकोमल्लिका पुष्पवल्लभा ॥

नागेश्वरः ।

नागपुष्पस्थानागः केशरः कर्णभूषणः ॥
चाम्पेयः केशरोनागः सुपर्णाक्षीदिपादिकौ ।
चामीकराह्वयोद्वीपः शक्ररोत्यभिधीयते ॥

जुड ।

गणिका यूतिका-म्वष्टा वासन्ती च शिखण्डिनी ॥

वकुल ।

वकुलः केशरः कण्ठस्तैलाङ्गोमधुपञ्जरः ॥
षट्त्रिंशत् पुष्पपर्यायै रासीत्पुष्पान्वयोगण ।
इतिपर्यायसुक्तावल्यां जात्यादिपुष्पवर्ग एकादशः ।

कुष्माण्डपिण्डीतकशीर्णवृन्तकालिन्ध्रकेर्कारकठिल्लकानि ।
चित्राङ्गवातिङ्गणतुम्बिचित्रापटोलज्योत्स्नासुषवीफलानि ॥

कुमुडा ।

कर्कारकः स्यात् कुष्माण्डः कुष्माण्डः कुम्भपर्ण्यपि ॥

पेयारा ।

वराहः कृष्णपिण्डारः कृष्णपिण्डीतकः फलम् ॥

पेयाराभेदः ।

पिण्डीतकः शुक्लपुष्पोब्रह्माण्डः पीतपुष्पकः ॥

फुटी ।

सुखवासः शीर्णवृन्तस्त्रपुष्पी त्रपुष्पं तथा ॥

तरमुज ।

वेण्याख्योवास्तु कालिन्ध्रोग्रीष्मश्चेतप्रताननम् ॥

काकुड ।
National
Centre for the Arts

सदुकण्डफले-कर्कारः कर्कटो त्रपुष्पं तथा ॥

गयाकरला ।

चिर्भटं राजसुषवी चित्राङ्गा पूतिपल्लवा ॥

काकडोल ।

कर्कटो ऽरण्यसंभूतः कठिल्लः सचसातनः ॥

वार्त्ताकु ।

वातिङ्गनस्तु वार्त्ताकी हिङ्गुली दुष्प्रधर्षिणी ॥

लाउ ।

तुम्बी पिण्डफला-लावस्तुष्टा तुम्बी वृहत्फलम् ॥

तितलाउ ।

इच्छाकुः कटुका-लावस्तुष्टा तुम्बी वृषालजा ॥

राजगोमुक ।

चिता गवाची गोदुग्धा गोदुग्धा नृपवल्लभा ॥

पलता ।

पटोलः कर्कशो राजकुनकस्तितकः पटु ॥

सिङ्गा ।

कोषातकी दीर्घफला जालिकी कृतवेधना ।

पीतपुष्पा कृतछिद्रा ज्योत्स्नी कोशातकी तथा ॥

करेला ।

तोयवल्ली कटिल्लः स्नात सुषवी कारबेत्वकः ॥

पर्यायः पञ्चदशभिर्लताफलगणोमतः ।

इतिपर्यायमुक्तावल्यां कुष्माण्डादिलताफलवर्गोद्वादशः ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कशेरुश्चाटसहाविदारीमानोतुल्लरात्रीमुषलीरखोनैः ।

शालूककन्धास्त्रजकन्दकाह्वमूणाद्रुक्कैः कन्दगणः प्रदिष्टः ॥

केसुर ।

केशिकः स्नात पीतरसोगौन्यः प्राच्यकशेरुकः ॥

पानीफल ।

जलवल्ली क्षुद्रकन्दः शृङ्गाटोजलकण्टकः ॥

हतकुमारी ।

सहा कुमारी तरुणी कन्या सवकशालिनी ॥

भूमिकुष्माण्ड ।

चीरशुद्धा विदारीक्षु विदारी च पलासिका ।

तोटी च भूमिकुष्माण्डोद्व्यवल्ली विदारिका ॥

चीरविदारि ।

अन्या चीरविदारो स्यान्महाश्वेता-कंगन्धिका ॥

माण ।

विघालपत्रः कण्डूरोमाणोविप्रविनाशनः ॥

ओल ।

शूरणोऽग्निशिखः कन्दस्त्रीव्रकन्दोऽर्शसूदनः ॥

हरिद्रा ।

हरिद्रा पीतिका गौरी काञ्चनी रजनी निशा ।

हेमघ्नी रञ्जिनी पीता वर्णिनी रात्रिनामनी ॥

ता वमली ।

वज्रपत्री हृटा काण्डा ताली मूल्यामलक्यपि ।

मुषली फलिनी सूक्ष्मा फला चत्रामलक्यपि ॥

रसुन ।

लशुनं गृञ्जना-रिष्ठमहाकन्द-रसोनकाः ॥

पलाण्डु ।

यवनेष्टः पलाण्डुः स्यात्तीक्ष्णगन्धश्च लोहितः ॥

शालुक ।

शालुकमुत्पलं कन्दं पुष्करं कन्दमूलकम् ॥

रामकर्पूर ।

गौरं सौगन्धिकं कन्दं कर्तुरां ध्यामरौहिषम् ॥

पद्म ।

कमलं पङ्कजं पद्ममव्जं नलिनमखुजम् ।

कुशेशयश्च राजीवमरविन्दं सरोरुहम् ॥

शुक्लपद्म ।

शतपत्रं महापद्मं पुण्डरीकं सिताम्बुजम् ॥

रक्तपद्म ।

रक्तोत्पलं कीकनदं तद्वद्रक्तसरोरुहम् ॥

नीलपद्म ।

इन्दीवरं कुवलयं नीलाब्जं नीलमुत्पलम् ॥

कुसुद ।

कैवरं चन्द्रकान्तञ्च गर्जभं कुसुदं कुसुद ॥

रक्तकुसुद ।

तदल्पगन्धं सोमाख्यं सुरक्तं रक्तकैरवम् ॥

जलकदली ।

कदली जलकन्दा स्याद्रक्तपुष्पा मृगप्रिया ॥

आलु ।

आलुश्चतुर्विधोदण्ड-मधु-पिण्ड-फलाख्यया ॥

खामआलु ।

अमूलपत्तोदण्डालुगन्धालुः सोमवलकलः ॥

मउआलु ।

मध्वानुः स्वादुकुन्दश्च लोमसो गुह्यपत्रकः ॥

हातिखोजाआलु ।

पृथगालुश्च पिण्डालुर्हस्तिपात् पिच्छिलो गुरुः ॥

फलआलु ।

फलालुः स्यात् ग्रन्थिफलस्थोभयफलस्थया ॥

पिण्डसार ।

स्याद्वल्ल-रनानालुः शुद्धवन्दोवज्रप्रजः ॥

तेलशारु ।

ह्रस्वकन्दोरुच्छ्रकस्तुतनुत्वग्भिन्नवत्कलः ॥

पानशारु ।

एककन्दः फलानालुः कालकोठस्तडागजः ॥

मूला ।

कटुकन्दं नीलकण्ठं हरित्पणञ्च मूलकम् ॥

आदा ।

आर्द्रकं शृङ्गवेरं स्यात् पेयासान्ता वनोद्भवा ॥

एभिस्त्रिंशत्सुपर्यायैः कन्दवर्गः प्रकीर्तितः ।

इतिपर्यायसुक्तावल्यां कशेरुकादिकन्दगर्गस्त्वयोदशः ।

न्यग्रोधारणिनिस्वहेमवरुणश्रीहारिभूजाम्बुजाः ।

वेणीशारदधीरफलशुक्लिकाश्वत्थार्जकज्जार्जुनाः ॥

शाखोटारुणकर्णिकारकरजक्षीरोद्भूदोधर्मिणः ।

पिङ्गोकिंशुकमोचीबीजकधवल्लक्षा महापादपाः ॥

वट ।

न्यग्रोधोवहुपात् शृङ्गी वटोवैश्ववनोदयः ।

गणियारि ।

तेजोमय्यो हरिमय्यो ज्योतिष्कः पावकारणिः ।

वह्निमय्यो ऽग्निमय्यश्च सधनो गणिकारिका ॥

निम्ब ।

कैटय्यः पिचुमर्दश्च निम्बोऽरिष्टोदहत्वचः ।

वर्द नोहिङ्गुनिर्यासः प्रियसालस्तु पार्वतः ॥

शोन्दालि ।

आरेवतोरजवृचः प्रग्रहश्चतुरङ्गुलः ।

आरग्वधोऽथ सम्पाकः वृतमालः सुवर्णकः ॥

वरुणवृचः ।

वरुणस्तिक्तशाकार्दः श्वेतवृचोऽम्भसांपतिः ॥

रोढा ।

रोहीतकः शीघ्रशत्रुर्विरतिक्रय रोहितः ॥

भूर्जवृचः

छदत्तपत्रः सितोभूर्जोभूर्जपत्रः स्थिरच्छदः ॥

हिजल ।

आनूपोहिजलश्चैव निचुलोजलजस्तथा ॥

देवताडक् ।

वेणी जीमूतकश्चाखुविषजि-होमसच्छदः ।

खरागरी देवदारी खुड्डकोदेवताडकः ॥

छातिम् ।

सप्तपर्णे विशालत्वक् शारदी विषमच्छदः ॥

सिंशपावृच ।

पिङ्गला पिच्छिला धीरा कृष्णसारा च सिंशपा ॥

काक्कुडुस्वर ।

भद्रा च मलपूः फल्गुः काकोडुस्वरिका तथा ॥

जङ्गडुस्वर ।

यज्ञाङ्गोविषवृचश्च हेमपुष्पोऽप्युडुस्वरः ॥

वाण्टकपाली ।

हिंसा गृध्रनखी गुहमी हाला काकादनीत्यपि ।

अहिंसा कटुकापाली कापाली कुलिकोऽपरः ॥

अश्वत्थ ।

पिप्पलोवोधि-रश्वत्थश्चैत्रवृक्षो गजाशनः ॥

गयाश्वत्थ ।

कुलिकच्छः कान्तनकोनन्दीवृक्षः कुवेरकः ॥

असन ।

अर्जकज्जीवनेसर्ज्जी महासर्ज्जी ऽसनस्तु सः ॥

अर्जुन ।

धन्वी धनञ्जयः पार्थीनदीजः ककुभोऽर्जुनः ॥

श्याग्रीडा ।

शाखोटकः पिशाचद्रुर्निर्यासीखरपल्लवः ॥

शोण ।

शोनाकोभूतिपुष्पश्च पूतिवृक्षोमुनिद्रुमः ।

दीर्घवृन्तस्तु कङ्कड्कोभल्लूकस्तुण्डकोऽरुणः ॥

उलट्कम्बल ।

द्रुमोत्पलः कर्णिकारः परिव्याधोऽङ्गनाप्रियः ॥

करञ्ज ।

चिरविल्लोन्तकमालः करजश्च करञ्जके ॥

चीरकराड् ।

शीतद्रुः सरलश्चापि चीरवान् चीरमोटकः ॥

लताकराड् ।

पोलुपर्णी धनरसोहस्तिपर्णी च मोरटः ॥

जिन्नापुता ।

पूतिपुष्पो ऽङ्गारवृक्ष इङ्गदी तापसप्रियः ॥

धामनाट्टः ।

धमन्यः पिच्छिलत्वक् च धन्वट्टश्च धर्मिणः ॥

शाजि ।

कण्टकी रामकन्दश्च पिङ्गी सितशिरः शमी ॥

पलाशः ।

राजादनोब्रह्मट्टोहस्तिकर्णदलोऽपरः ।

वातपीतः पलाशः स्याद्दानप्रस्थोऽथ किंशुकः ॥

भूपलाशः ।

आस्फोटकः सुगन्धश्च भूपलाशोविशल्यजत् ॥

शिमूलः ।

तुलनी स्यात्तुलफली तथा मोची च शात्मली ॥

पियासालः ।

नीलभण्टः पीतसालोवीजकः प्रियकोषलः ॥

Centre for the Arts

धवट्टः ।

धवोधुरन्धरोट्टः शकटाख्यः सितोऽसितः ॥

पाकुडिः ।

शुचः कमण्डलूट्टः कर्कटी लक्ष्मणोजटी ।

महाट्टास्त्रयस्त्रिंशत्पर्यायैः परिकीर्त्तिताः ॥

इति पर्यायमुक्तावल्यां न्यग्रोधादिमहाट्टवर्गश्चतुर्दशः ।

नन्दीट्टहलीनकेन्द्रसुरसद्रात्रायणीकाण्डिनी

घोरकाञ्चनहेमजीवकमुधाब्राह्मीसमझाम्बरैः ।

कम्बूकक्रकरह्वितन्त्रवुकानन्तार्कपुष्पाक्षुके

नाडीचर्मकषाजलोमहरितैः प्रोक्तास्तद्गुह्यगुहाः ॥

गन्धमुण्ड गन्धभादुलिभेद ।

मन्दीवृक्षसाम्प्रपाकी फलेपाकी कपीतनः ।

गर्दभाण्डोगन्धमुण्डोद्वितीयः क्षिप्रपाक्यपि ॥

शाकटक्ष ।

शाकटक्षोहलीनश्च महापत्नोजनोत्तमः ॥

निसिन्दा ।

इन्द्राणीकेन्द्रसुरसोनिगुण्डी सिन्धुवारकः ॥

दन्ती ।

चित्रा दन्ती निकुम्भी स्नादुपचित्रा-णुरेवती ।

द्रक्षायणी विशल्या च तयोडुम्बरपर्यपि ॥

हातिशुडा ।

विशल्या पर्व्वपुष्पी च नागदन्ती विप्रौषधी ।

शुक्लपुष्पे-भदन्ताहा काण्डिनी कामेदूतिका ॥

चीरकडुकी ।

चीरोशोवरकन्दात्या स्तुक्च्छदः कुष्ठनाशनः ।

वल्गोमूलकमूलाच खसकब्दस्तु कञ्जुकी ॥

जयपाल ।

सारकोजयपालश्च रेचकस्तिन्निडीफलम् ।

घण्टावीजं चक्रदन्ती कुम्भः कनकसंज्ञकः ॥

धुतुरा ।

धुतूरकः शठोधूर्त्त उन्मत्तः कनकाह्वयः ॥

जियत्पष्ठी ।

कुमारी जीवसंज्ञेयं सुपुत्रो जीवकद्रुमः ॥

सिक्क ।

सुही समन्तदुग्धा सुक् वज्रवृक्षः सुधा गुडः ॥

वामुनहाटी ।

पद्मा गर्दभशाखा च फञ्जिका-झारपर्याऽपि ।

भार्गी स्यादुयष्टिकाब्राह्मी ब्राह्मणी पद्मचारिणी ॥

वराक्रान्ता ।

नमस्तारी गण्डकारी समझा खदिरतीत्यपि ॥

कापास ।

तुण्डिकेरी समुद्रान्ता कार्पासी वदरा-म्बरा ॥

वनकापास ।

त्रिपर्णी वनकार्पासी भारद्वाजी वनोज्जवा ॥

अश्वगन्धा ।

हयगन्धा-श्वगन्धाख्योवाजिगन्धा-वरोहिका ।

वल्या तुरसगन्धा च कम्बुका-श्वारोहका ॥

करील ।

उष्ट्रभक्षकरीरे तु क्रकुर-ग्रन्थिलावुभौ ॥

मेदी ।

तिमीरकोदहन्तश्च द्विवन्तो नखरञ्जकः ॥

एरण्ड ।

आमण्डो ऽमण्डोमण्डः स्यादेरण्डो रुबुकोवुकः ।

गन्धर्व्वहस्तकश्चित्रो वातारिस्तखणोरुबुः ॥

स्वर्णचीरी ।

स्वर्णचीरी त्वनन्ता च हेमचीरी मरासहा ।

हेमाद्रिजा हेमशिखा हेमपीतञ्च तत्पयः ॥

चीरवृक्ष ।

पयस्या स्तुर्पवल्ली च सितवर्णा-कपुष्पिका ॥

तिनिश्वृक्ष ।

स्यन्दनस्तिनिशोनेमी चक्षुकञ्चाक्षुको.च्छुकः ॥

हिङ्गुपत्री ।

हिङ्गुपर्णी वेणुपत्री नाडो हिङ्गु, सिवाटिका ॥

चामरकषा ।

सप्तलाख्या चर्मकषा चर्मसंज्ञा च सातला ॥

शुयाशिखी ।

अजलोमा शिखी केशी महाह्रस्वाऽग्रपर्यपि ॥

भूतकेशी ।

अल्पकेशी तु गोलोमी भूतकेशी च केशपि ॥

काशीश ।

काशोशं धातु काशीशं हरितं तच्चलोमसम् ॥

पुष्पकाशीश ।

द्वितीयं पुष्पकाशीशं सुशीतञ्च सिञ्चतत् ॥

सप्तविंशतिपर्यायैः समाप्तो ह्रस्वपादपः ।

इतिपर्यायमुक्तावल्यां नन्दीवृक्षादिह्रस्ववृक्षवर्गः पञ्चदश ।

दूर्वा सुष्ककश्लपोटगलकञ्जासहान्तर्गलै

राष्टीजूर्णसुगन्धदेवकुषभैः क्षुद्रे क्षुद्रेण्डोत्पलैः ।

भीहम्नी वसनोत्कटास्तुतनुजाघण्टावरग्रावभित्

काशानिच, मधूलिकुक्कुटिकुशैः प्रोक्तास्तु ह्रस्वद्रुमाः ॥

दुर्व्या ।

सहस्रवीर्या दुर्व्या तु मङ्गल्या भार्गवीरुहा ॥

श्वेतदुर्व्या ।

शतपर्व्या सितादुर्व्या शतवीर्या सिता-परा ॥

घण्टापाह्व ।

घण्टाः पाटलिः चारद्वसुप्रकक कालसुप्रककः ॥

शलवावृक्ष ।

गजाशना सपत्री च शल्लिकी सुरभिश्चवा ॥

खाग्डा ।

पोटगलो वृहत्कासः काण्डेषुः शरखड्गकः ॥

भूतदृण ।

मूले पत्रे वचाकारमृत्तातिष्ठत्तकौ समौ ॥

डान्कुनी ।

गोवन्धना गन्धवल्ली सह देवा सहा च सा ॥

ओक्डा ।

शुक्ला चान्दपत्रा त्यादह्याटोऽन्तर्गलोमतः ॥

माराटीवृक्ष ।

महाराष्ट्री च राष्ट्री च रक्तारिः कटुपुष्पिका ॥

उलु ।

सूच्यग्रः स्थलकोदर्भोजूर्णाख्यश्च खरच्छदः ॥

नक्दना ।

कुलतृणं शुगन्धश्च तृणमूल्यं सुशीतलम् ॥

चोरङ्गली ।

अवाक्पुष्पी लघुः पुष्पी मङ्गल्या-मरपुष्पिका ॥

गर्गङ् ।

चुद्राद्युच्चो गोजिह्वा गुन्द्रा गुल्मगवेधुका ॥

शर ।

इषुःकाण्डः शरोवाणो मुञ्जस्तेजनगुन्द्रकौ ॥

दण्डोत्पला ।

दण्डोत्पला सितैः पुष्पैः विश्वदेवा-रुणैस्तु सा ॥

शरपुङ्खानील्यौ ।

मीहन्नी शरपुङ्खा च नीली स्यान्नीलपत्रिका ॥

नल ।

नलस्तु धम्मनः पीठगलोदीर्घसमुत्तयः ॥

इत्कड् ।

इत्कटोवज्रमूलश्च वाटी दीर्घखरच्छदः ॥

टोकापाना ।

Centre for the Arts

कुम्भीकरोविपणी च इठः पानीयपुष्पाजा ॥

शोण ।

वृहत्पुष्पी शणोषण्टा वरा तु शणपुष्पिका ॥

महाशोण ।

महाशणोनाल्पपुष्पी वामनी कटुतिक्तका ।

पाथरकोड् ।

पाषाणभेदोग्रावारिः शिलाभेदोऽस्मभित्तया ॥

काश ।

वायसेषु च काण्डेषुः काशश्चामरपुष्पिका ॥

आनाखु इक्षु विशेष ।

इक्षानिकेक्षु तुल्या स्या दनिक्षु खेक्षु राक्षिका ॥

मालकाकुडिया ।

मधूलिष्टं तमण्डा च वायसानी सुमङ्गला ॥

कालियाविषर ।

उत्कटोवद्वलिङ्गा स्यात् सैवोक्ता कुक्कुटिः क्वचित् ॥

कुश ।

याज्ञीकोह स्ववृक्षश्च वर्हीर्दर्मः कुशः कुयः ॥

ह्रस्ववृक्षगणः प्रोक्तः सप्तविंशतिकैर्द्रुमैः ।

इतिपर्यायमुक्तावल्यां दुर्वादित्वस्ववृक्षगणः षोडशः ।

ताम्बूलीवृषभीशुकास्यसुवहामौर्वी सुनन्दासहा

पालिन्दीकगलाश्वकर्णवृषिजाकिम्पाकधामार्गवैः ।

ब्रीडैन्द्रीतिवृत्तोत्तमाशनिलतावेगीससर्पाक्षिभिः

संचेपात् परिकीर्त्तितः क्रमतयास्माभिर्लतानां गणः ॥

पान् ।

ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवत्योष्टरञ्जनी ॥

आलकुशी ।

मर्कटी कुण्डुरा-ध्यण्डा सुगुप्ता कच्छुरा जडा ।

मूकशिखा-लगुप्ता स्याद्दृषभी कपिकच्छुरा ॥

शुयाठोटी ।

शुकाख्यास्याच्छूकनासा सुशक्या च शुक्रानना ॥

गोयालियालता ।

गोधावल्ली तु सुवहा त्रिदला हंसपद्मपि ॥

तीतपुङ्गी ।

मौर्वी नेत्रौषधी स्यामा वर्त्तिनीन्दीवरीति सा ॥

दशैर्मूल ।

अर्कपत्ता सुनन्दा स्यादर्कमूला विषापहा ॥

माषानी ।

सिंहपुच्छो ऋषिप्रोक्ता मासपर्णी महासहा ।

वृषावृन्ता च काम्भोजी पाण्डुलो मशपर्ण्यपि ॥

सुगानी ।

सुद्रपर्णी च द्रुसहा कामुद्रा शिखिपर्णिका ।

अन्या भर्ज्यारगन्धेति सूर्पपर्ण्यवुभे च ते ॥

श्यामालता ।

कालमेषी महाश्यामा सुभद्रो-त्पलशारिवा ।

दीर्घमूली च पालिन्द्री मसूरविदला च सा ॥

अनन्तमूल ।

गोपवल्ली कराला च सुगन्धा भद्रवल्लीका ।

गोपीभद्रा च सानन्ता नागजिह्वा च शारिवा ॥

श्वेतवक्त्रा लताविशेष ।

श्वेतवक्त्रा-क्षपीडातु यवतिक्ता विसर्पिणी ।

शङ्खिनी स्यात् क्वचिच्चान्या गिरिजा धूषरच्छदा ॥

नीलवक्त्रा ।

निलिनी चुगलान्वी स्यादन्तः कोटरपुष्पिका ।

अजान्वी नीलवन्धा स्थानीलपुष्पा-तिलोमसा ॥

सियाङ्गिलता ।

तार्क्ष्यः ऽश्वकर्ण ऋषिकोवल्गोदीर्घलताद्रुमः ॥

सर्पगन्धा ।

रुद्रगन्धा सर्पगन्धा ऋषिजा-ञ्जनिकस्तथा ॥

माकाल ।

उत्कालोमहाकालः किम्पाकः काकसईकः ॥

पीतघोषा ।

धामार्गवः पीतघोषा राजकोषातकी तथा । ।

कर्कोटकी महाजाली चो डः कोषफला च सा ॥

वनकुलस्थ ।

ब्रीडा कुलाली चक्षुष्या कुम्भकारी कुलालिका ॥

वदरीमेद ।

हस्तिकोलि गौपधोण्टा धोण्टा सा वदवीच्छदा ॥

राखाल्शशा ।

ऐन्द्री-न्द्रवारुणी चित्रा गवाची गजटिर्भटा ।

मृगोर्व्वारुः पिटङ्कोटि विशाला च मृगादनी ॥

तेजडी ।

त्रिवर्गकाची सुवहा त्रिमण्डी त्रिपुटी तथा ।

व्याघ्रादनी कुटुरणा निम्बुता त्रिवृता-रुणा ॥

चुद्रचिराद ।

उत्तमा दुग्धिका युग्मचलोत्तमचक्षुष्यसौ ॥

हाड्भाङ्गा ।

वज्रव्यत्य-स्थि संहारोग्रन्निमान् कुलिशोऽमरः ॥

विहङ्गक ।

दुगाजिगन्धा छगला-न्तग्रावेणी वृद्धदारकः ॥

सर्पकङ्ककालि ।

सर्पकङ्कालिका तीक्ष्णा विषदंष्ट्रा विषापहा ॥

पानीयसिउली ।

सर्पसहा सर्पनामा सर्पाक्षी सर्पधातिनी ॥

पञ्चविंशतिवीरुङ्गिलतावर्गः प्रकीर्तितः ।

इति पर्यायमुक्तावल्यां ताम्बूलादिलतावृक्षवर्गः सप्तदशः ।

हरेणुनिष्पावमसूरमुद्गतिलाढकीमाधकराजमाघैः ।

कुलत्यकौशिश्विचशिविधान्यं शूकन्तुगोधूमयवाश्महादि ॥

वडचना ।

हरेणु मुण्डचणकोत्रीहिः कृष्णादिकाश्मरी ॥

कोला ।

चणकोहरिमन्यश्च कञ्चुकी कृष्णचूरकः ॥

कृष्णकोला ।

लङ्का रसाली त्रिपुटा कलाया रक्षणात्मिका ॥

सिम् ।

निष्पावस्तृणशिखी स्यान्माध्वीकश्च पलङ्कषः ॥

मुकुटसिम् ।

अन्यस्तु मधुनिष्पावोनन्दनोहैमनस्तथा ॥

सिम्भेद ।

तदूमेदाः श्यामला रक्ता राजिकालोहितायिताः ।

मुकुमारा दीर्घबीजा दीर्घसिम्बा मधुचरा ॥

मसूर ।

मङ्गल्यकोमसूरश्च शर्माङ्कः पृथुबीजकः ॥

मुग् ।

शारदस्तु हरिर्न्माङ्गोवर्णाहेधुरणीफलः ॥

लणसुग् ।

लणसुग्गु वासन्तोमाधवश्च सुराष्ट्रजः ॥

वनसुग् ।

अम्बष्ठश्च मुकुष्ठश्च वनसुद्गः क्रमीनकः ॥

तिल् ।

स्नेहगर्भस्त्रिलः पैत्रः पवित्रो हेमधान्यकम् ॥

तिलपिडाद् ।

तिलपिण्डी तिलमलः पिण्याकस्त्रिलकलकजः ॥

टोडोर् ।

लणाला तुवरी वय्यैः करवीरो भुजाटकी ॥

मसिना ।

मद्गन्धा हैमवती सुनीला पिच्छिला-तसी ॥

Indira Gandhi National

माधकलाद् ।

माधस्तु कुरुविन्दः स्याद्वान्यवीरो वृषाकरः ॥

वर्बटी ।

राजमाधोरसेन्द्रः स्यान्नीलमाधोवृषोचितः ॥

कुलत्थ ।

स्य दूयावकस्तु कुम्भाप्रस्तान्ववीजः कुलत्थकः ॥

रम्भा ।

महाशिवी तु क्रोधास्वी मधुरा च मृगादनी ॥

गम् ।

गोधूमोऽजमलोऽपुष्पो निस्तुषः सुमनोवृषः ॥

लणगोधूम ।

वहदुग्धोमवेदल्पगोधूम स्नेच्छभोजनम् ॥

यव ।

सितशूकोयवो मेध्यस्तीक्ष्णशूकश्चकच्छुरिः ।

वज्रप्रियोऽतिशूकश्च तोक्मश्च हरितोयवः ॥

जनार् ।

शौल्यशीतोदृहद्वान्यः क्षेत्रेक्षुश्चाश्मरीरिपुः ॥

कालजनार् ।

तुवरोयौवनः कृष्णोयवनालस्तु याविकः ॥

इति शुकधान्यं ।

त्रयोविंशतिभिः शिखीशूकधान्यगणोमतः ॥

इति पथ्यायमुक्तावल्यां हरेन्वादिशिखधान्यशूकधान्य-

वर्गोऽष्टादशः ॥

श्यामाकनोवारककङ्कुचीनवंशोत्पन्नन्दीमुखकोद्रवादि ।

तृणाख्यधान्यं तृपभोज्यघटिमहोग्रगन्धापि च शालिधान्यं ॥

श्यामाधान्य ।

श्यामाकस्तृणवीजः स्यात् तृणमुद्गोहरिप्रियः ॥

उडीधान्य ।

ओडी नोवार उदितोमुनिष्टं वन्यधान्यकम् ॥

काङ्गनिधान्य ।

स्थूलकङ्कुश्च कुङ्कुश्च वरकश्च प्रियङ्गुकः ॥

चिनाधान्य ।

चीनोभाद्रविकः प्रोक्तः कालाङ्गोलघुपाक्यऽपि ॥

वंशधान्य ।

वेणुजो वंशधान्यं स्याद्वैणवो वंशत एडुलः ॥

तङ्गेदा ।

नन्दीमुखोवज्रफलोनाकलं कलिकस्तथा ।

मधूनिहरिताद्याश्च देशभेदात् पृथक्विधाः ॥

कदो ।

कोद्रवः कौरदूषश्च कुहालोमदनाग्रकः ॥

जुद्रकदो ।

तङ्गेदः कोद्रवोऽन्यः स्याद्वकुलोवनकोद्रवः ॥

इति तृणधान्यं ।

शालिधान्य ।

धान्यं शालिमो'जनाहं भोगश्च शिवसाधनम् ॥

राजशालि ।

धान्यं शेटं राजधान्यं तृपाहं राजशुकजम् ॥

पाटियाधान्य ।

षष्टिवासरजः शालिः षष्टिकः स्निग्धतण्डुलः ॥

महाशालिधान्य ।

स्थूतशालिर्भहाशालिः शालिराट् स्थूलतण्डुलः ।

वीरतक् वीरट् चोट्ट हृद्धान्योऽश्लरीप्रियः ॥

गन्धधान्य ।

गन्धशालिस्तु कुमासोगन्धालुः कलिकोत्तमः ॥

शालिभेद ।

रक्तालुर्मन्तुकलमः ब्रीहिलक्षणादिका-श्लरिः ॥

रक्तशालि ।

रक्तशालिस्तान्मशालिः शोणशालिश्च लोहितः ॥

इतिशालिधान्यं ।

एवं सूक्ष्मादिशालीनां नामान्युक्तानि सूरिभिः ॥

धान्यानामुनविंशत्या दृणशालिगणोऽभवत् ।

इति पर्यायमुक्तावल्यां श्यामाकादिदृणधान्यवर्ग उनविंशति ।

भक्तादिभिर्भक्तविकारजातैर्यूपैः समण्डैरपिसाधितानैः ।

नानाविधव्यञ्जनकैरनेकैः पूर्पैर्निरुक्तस्तु कृतानुवर्गः ॥

अन्न ।

भिष्मा-न्धोदीधितिर्भक्तमन्नमहारमोदनम् ॥

उच्छिष्टान्न ।

विषसोजग्धिकाजग्धो ज्वेनाभक्तसमुज्ज्वलितम् ॥

यवाद्विअन्न ।

भोज्यं भोक्ष्यं च लेह्यं पेयमन्नं चतुर्विधम् ।

निष्पेयं चर्वणं चोष्यं खाद्यं केष्याञ्जरष्टधा ॥

यवायावनगोधुमभक्तानामपि तादृशम् ॥

पेया ।

दशपञ्चगुणे तोये सिद्धा पेया-ल्पशिक्षका ॥

काजि ।

आरणालकसौवीरकुलमाषाभिष्टतानि च ।

अवन्तीसोमधान्यान्लकुञ्जलानि च काञ्जिकम् ॥

विलेपी ।

चतुर्गुणजले सिद्धा विलेपी विरलद्रवा ॥

जाड ।

यवा गुरुष्णिका आणा वज्जला षड्गुणा-म्भषा ॥

यवेरजाउ ।

विघ्नप्रियन्तु सिद्धान्तं षट्कोयवयवाशुका ॥

खिरिसा ।

तिलश्राणा तु कषरा त्वानवः पिष्टपायसः ॥

चीरी ।

पायसः पयसा सिद्धा यवागुः चीरिका च सा ॥

यूष ।

वैदलान् वितसान् मृष्टान् चतुर्भागास्तुसाधितान् ।

निष्पीड्य तोयमेतेषां संस्कृतं यूष उच्यते ॥

यूषभेद ।

मौद्गकौलत्यगोधूमा यूषा मुद्गादिसम्भवाः ॥

अन्नमण्ड ।

माषराचामनी श्रावा मण्डे भक्तसमुद्भवे ॥

मण्ड ।

निर्भक्तः साधितोमण्डश्चतुर्दशगुणोदकैः ॥

लाजमण्डादि ।

मण्डः सर्वरसा श्रेणी लाजमण्डादिकेऽपि च ॥

खट्व ।

पूर्वाग्रेऽपि च लाजाः स्युर्नहयोरक्षतं तथा ॥

चिड़ा मृष्टयव ।

पृथुकः स्याच्चिपिटकोधाना मृष्टयवे स्त्रियः ॥

दधिमिश्रितसक्तु ।

रसालामाज्जिताप्रोक्ता करभोदधिसक्तवः ॥

छातु ।

परतण्डुललाजानां चूर्णं सक्तुः प्रकीर्तितः ॥

अमृतमय ।

संतोदमन्योमन्यश्च दुग्धादिपरिगोलितः ॥

साधितान्न ।

यवादिसाधितान्नानां केवलानामलोदितम् ॥

मांसजाति ।

जातिवदष्टविधं मांसं मृगविष्किरप्रत्युदैः ।

प्रसहविलेशयमहामृगजलचरमत्स्यैः क्रमात्कथितम् ॥

मृगजाति ।

कुरङ्गशशगोकर्णसम्परैणादिका मृगाः ॥

विष्किरजाति ।

वर्तिकातित्तिरीकेकीकुक्कुटाद्यास्तु विष्किराः ॥

प्रत्युदजाति ।

लङ्गकोकिलदात्यहशुक्याद्याः प्रत्युदाः स्मृताः ॥

प्रसहजाति ।

सिंहचौद्राखुकरटोलूकाद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥

विलेशवजाति ।

गोधानकुलभेकाहिष्ठाविधाद्या विलेशयाः ॥

महामृगजाति ।

खड्गोभचोलगवयमहिषाद्या महामृगाः ॥

जलचरजाति ।

हंससारसकादम्बवक्त्रौञ्चादयोऽप्चराः ॥

मत्स्यप्रजाति ।

मत्स्या रोहितकुम्भीरकूर्मशम्बूककर्कटाः ॥

मृग ।

एतद्वर्गोऽजन्तूनां प्रसिद्धा नाम कथ्यते ।

मृगो कुरङ्गवातायुहरिणाजिनयोनयः ॥

मयूर ।

मयूरो वह्निर्णोवर्ही नीलकण्ठो भुजङ्गमुक् ।

शिखावलः शिखी केकी मेघनादावुलास्यपि ॥

मयूरचन्द्र ।

केका वाणी मयूरस्य समौ चन्द्रकमेचकौ ॥

मयूरपुच्छ ।

शिखा चूडा शिखण्डस्तु पिच्छवर्हे नपुंसके ॥

कुक्कुडाः ।

लकवाकुस्तान्मचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः ॥

कोकिल ।

वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि ॥

शुकपक्षि ।

कलकण्ठश्च दात्यूहस्तथा कीरः शुकोऽपि च ॥

वानर ।

शाखाभगः खड्गश्च मर्कटो वानरः कपिः ॥

कुक्कुर ।

श्वनकः सारसेयश्च मृगदंशश्च कुक्कुरः ॥

शृगाल ।

गोमायुः क्रोष्टुकः क्रोष्टा शृगालोजम्बुकः शिवा ॥

भमर ।

मधुपोभमरोभङ्गोद्विरेक्षोऽलिस्तु षट्पदः ॥

सिंह ।

सिंहोभगेन्द्रः पञ्चास्रोहर्थ्य चः केशरी हरिः ॥

भालुक ।

भालुकेऽप्रच्छभन्नः स्याद्वचोभल्लुक एव च ॥

विडाल ।

ओतुर्विडालोमार्ज्जरोटषट्पदं शक आखुभुक् ॥

इन्दुर । इन्दुइन्दुर ।

उन्दुरमुषिकाप्याखुर्गिरिका बालमूषिका ॥

काक ।

ध्वाङ्क्षासु करटः काकोवलिभुग् वायसाऽपि ॥

पेचक ।

उलूकः कौशिकः पेचा काकभीरुर्निशाचरः ॥

गोधापत्ति ।

तयोगौधेरगौधारगौधेया गोधिकालजे ॥

भेक ।

भेके मण्डूकवर्ष्मासुः शालूरः सुवहर्दुरा ॥

सर्प ।

सर्पोऽहिर्भुजगश्चक्री वाडस्तु विषधुक् फण्डी ॥

शजार ।

श्वावित्तु शल्यस्तल्लोन्नि शालनी शललं शलम् ॥

गरुडार ।

खड्गस्तु गरुडकः खड्गी पूतस्थिः पितृवल्लभः ॥

हस्ती ।

हस्तीभोद्विरदोदन्ती द्विपः स्वस्वरमोगजः ॥

वराह ।

वराहः शूकरोषोणी दृष्टिर्दंष्ट्री भूदारकः ॥

महिष ।

लुलापोमहिषोवाहद्विषत्कासरसैरिभाः ॥

घोटक ।

तुरगोवाहयोवाजी घोटा-श्वस्तु तुरङ्गमः ॥

उष्ट्र ।

उष्ट्रोमहाङ्गश्च मयोमहाष्ट्रः क्रमेलकः ॥

मेघ ।

मेढोरन्धोरणोर्णायुमेघवृष्णय एडकाः ॥

गाधा ।

वालेयकस्तु शक्रोवानासभो गर्दभः खरः ॥

वृष ।

अनड्वान् सौरभयोगौ ऋषभोवृषभोवृषः ॥

हंस ।

हंसास्तु श्वेतगरुतश्चक्राङ्गा मानसोक्तसः ॥

राजहंस ।

राजहंसास्तु ते चञ्चुरणैर्लोहितैः सिताः ॥

वालिहास् ।

सारसः पुष्पकाहः स्यात् कादम्बः कलहंसकः ॥

वक् ।

कस्तुकीर्त्तितः लङ्क कङ्कुः क्रौञ्चककञ्चुकी ॥

पक्षि ।

शकुनोऽपि खगः पक्षी-विहङ्गोविहङ्गोऽण्डजः ॥

गृहचटक ।

कुलिङ्गोकलविङ्कश्च चटकोवेश्मचापलः ॥

मत्स्य ॥

मीणो वैशारिणोमत्स्यः पृष्ठुरोमा भ्रष्टोऽण्डजः ॥

रोहितमत्स्य । कुम्भीर ।

रोहितोमत्स्यराजश्च । कुम्भीरोनक्र उच्यते ॥

कच्छप । सामुक ।

कमठः कच्छपः कुम्भीः । शम्बुका जलशुक्तयः ॥

काक्डा । जलजन्तु ।

स्यात् कुलीरः कर्कटकः । यदांसि जलजन्तवः ॥

इति मांसप्रक्रिया ।

व्यञ्जन ।

स्यात्तेमनन्तु निष्ठानं रूपः स्याद्व्यञ्जनं सुदः ॥

संस्कारव्यञ्जन ।

प्रणीतमुपसम्पन्नं प्रशस्तं स्यात् सुसंस्कृतम् ॥

ढणकेशादिशोधितव्यञ्जन ।

स्यात् पिच्छिलन्तु विजिनं संसृष्टं शोधितं समे ॥

आमिषव्यञ्जन ।

मत्स्यामांसफलैर्युक्तं नानानाम् प्रमृह्यते ॥

पाकावस्थागतकलायादि ।

आपक्वं पौलिरभ्युषोष्टतैलविपाचितं ॥

पिष्टक ।

जलाग्निना तु सुखिन्नः पूपोऽपूपस्तु पिष्टकः ॥

नानापिष्टक ।

पनसादिफलैशुक्तः साधितोऽपि तथाविधः ॥

कृतान्नवर्गः कथितोऽद्रव्यैरेभिर्द्व्यशीतिभिः ।

इति पर्यायमुक्तावल्यां भक्तादिकृतान्नवर्गोविंशतिः ॥

दिव्याम्बोविनदीतडागसरसीचूण्डावभिद्वापिका

कूपास्वारजतवोतासुदशधाशीतोष्णोहंसोदकेः ।

हैमोषः परिवासितर्भजमितिप्रोक्तानिपेयोगयैः

क्षीरादिनिदधीनितक्रगवनोष्माभ्रानिसर्व्वानि च ॥

स्वर्ग ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्वर्णाकस्त्रिदिवः स्वर्गो द्योदिवस्त्रिदशलयाः ॥

समुद्र ।

रत्नाकरः समुद्रोऽध्विरुदन्नान् सानरोऽर्णवः ॥

नदी ।

नदी सरित् सैवलिनी तटिनी निम्नगत-पगा ॥

स्वर्गगङ्गा ।

मन्दाकिनो वियङ्गङ्गा स्वर्णदी सुरदीर्घिका ॥

गङ्गा ।

गङ्गा विष्णुपदी जह्नुतनया सुरनिम्नगा ।

भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्तोता भीष्मसूरपि ॥

यमुना ।

कालिन्दी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा ॥

नर्म्मादा ।

वेरा तु नर्म्मादा सोमोद्भवा मेखलकन्यका ॥

नदीभेद ।

गोदावरी चन्द्रभागा सरयूश्च सरस्वती ॥

श्रीव्रा पयोष्णी कारेवी शिफा सिन्धुश्च गोमती ॥

हृद ।

पद्माकरस्तडागः स्यादक्रित्रिमसरिदुहृदः ॥

पुष्करिणी ।

पुष्करिण्यान्तु खातं स्यात् कासारः सरसी सरः ॥

बुद्बुद ।

चूर्णः सैकतकूपः स्यादुद्भिदो बुद्बुदोत्थितः ॥

दिषी ।

वेशन्तः पल्लवं चाल्यसरो वापी तु दीर्घिका ॥

कुया ।

अन्धः कूपः प्रह्वीनं स्यादुपलम्बन्तु पुंसि वा ॥

पर्वत ।

गोताद्रिपर्वतच्छाभैलोग्रावाचलोगिरिः ॥

पाषाण ।

पाषाणः प्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृशत् ॥

पर्वतशृङ्ग ।

स्तु प्रस्थः शिखरं शृङ्गं कूटं सागुरधित्यका ॥

पर्वतकन्दर ।

दरी तु कन्दरो वा तु देवखातविले गुहा ॥

पर्वतनिर्भर ।

उत्सः प्रस्रवणं वारिप्रवाहे निभरोभरः ॥

हिम ।

तुषारं शीतलं शीतं सुप्रीमं शिशिरं हिमम् ॥

उष्ण ।

तीक्ष्णं तीक्ष्णं खरं तप्तमत्युष्णं सोष्णवैकृतम् ॥

अत्युष्ण ।

कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं नानागुष्णं कदुष्णकम् ॥

अष्टप्रहर ।

दिवानिशोषितं हंसोदकस्त्रष्टवामिकम् ॥

वासिजल ।

उषितं स्यात् पर्युषितं ह्यस्तनं व्युषितं तथा ॥

हिम् । आकाशवाप्य ।

अवश्यायसु नीहारसुषारसुहिनं हिमम् ॥

सुगन्धिजल ।

उषः पीतमुषप्तोऽयं सुगन्धिः परिदर्शितम् ॥

प्रङ्कतु ।

हेमन्तः शिशिरः पौष्णोग्रीष्मोवर्षा शरदृतुः ॥

जलमेद ।

कियन्त्युक्तानि नामानि जलं वृद्धोपदेशतः ॥

दुग्ध ।

क्षीरं पीयूषमौषदधं दुग्धं क्षीरं पयोतऽसम् ।

सरपांपडी ।

दुग्धसारं सरक्षीरं सन्तानं रसपर्पटी ॥

वसादधि ।

तप्संदधि पयस्यश्च दाधिकं दधिसंस्कृतम् ॥

धोल ।

किलाटं दधि दुग्धश्च तक्रं पादजलान्वितम् ॥

तक्री गोरसजं धोलं कालसयं विलोडितम् ॥

नवनी ।

दण्डाहतश्च सरजमुदखिन्नाधितं द्रवम् ।

दधिजं नवनीतं स्यात् सारं ह्रैयङ्गवीनवम् ॥

घृत ।

घृतमाज्यं हविः सर्पिः पवित्रं तवनीतजम् ॥

पेयावर्गो भवेत्पञ्च विंशद्द्रव्याभिधानकैः ।

इति पर्यायमुक्तावल्यां पानीवर्गस्यैकविंशतिः ॥

समाप्तञ्चायं ग्रन्थः ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

